

УДК 821.161.2-1.09“18/19”:17.035.3

КОНЦЕПТ ДУХОВНОЇ СПІЛЬНОТИ В ЛІРИЦІ ІВАНА ФРАНКА І ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Галина ЛЕВЧЕНКО

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури і компоративістики,
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна, 10008*

Простежено рух авторських художніх потрактувань новоромантичного концепту духовної спільноти в ліричних творах Лесі Українки та І. Франка. Розглянуто процеси взаємодії, інтеграції та дистанціювання ліричного героя і юрби та їх культурно-історичні підтексти.

Ключові слова: духовна спільнота, романтизм, соціалізм, національне відродження, жертвність, самопосягата.

Українська культурна еліта упродовж всього XIX століття відчувала гостру необхідність повернення втрачених суспільно-політичних і національних прав та свобод свого народу, що врешті вилилося в усвідомлення потреби створити людську спільноту, яка б готувала ширші маси людей до глобальних перетворень і визвольних змагань. Оксана Забужко у книзі «Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період» визначила чотири етапи самоусвідомлення себе українською культурою як об'єктивації національного буття в історії української літератури. Перший період – це період мовної партикуляризації (від «Енеїди» І. Котляревського до «братчиків»). Другий період – «українофільський», або культурно-просвітницький (від романтичного націоналізму й зародження української ідеї в кирило-мефодіївців до київської «старої громади» 70-х років). Третій – «франківський», або «львівський» період (період «Молодої України» – з кінця 80-х по 1910-ті роки). І четвертий – «Розстріляне Відродження» [4, с. 139]. Леся Українка та І. Франко були яскравими представниками «Молодої України», вбачаючи сенс своїх змагань у тому, щоб «витворити із величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податливий на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних набутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і сильна, держава не може остоятися» [7, т. 45, с. 404]. Отож, поняття нації це літературне покоління тлумачило як етнос (матерія, тіло), трансформований у «суцільний культурний організм» (духовну спільноту). Ця трансформація мислилася як довготривалий процес, над яким, не покладаючи рук, мусить працювати насамперед українська інтелігенція. І тому концепт нації як духовної

спільноти у представників «Молодої України» належить до принципових і визначальних у їхніх художніх осягненнях світу, що яскраво можна простежити на прикладі творів Лесі Українки й Івана Франка.

Обоє письменників мислили себе належними до «локальної духовної спільноти» (за визначенням О. Забужко), про що досить виразно написала Леся Українка в одному з листів до І. Франка: «Я вибираю собі не amis de mes amis, але amis de mes idees, хоч би случайно не всі ті amis любилися межи собою. <...> Ви для мене l'ami de la sainte Poesie, la plus grande et la plus constante de toutes mes amies. Тому я навіть не питаю, кому з людей Ви друг, а кому ворог, хоч би між тими людьми були і мої близькі чи приятелі. Для мене в Вас є завжди щось таке, що стоїть вище всяких кружкових, котерійних, та інших справ “от мира сего”. Товаришування наше, здається, мені власне “не от мира сего”, не каламутьмо ж його всякими survivals, бо вони нижчі від нього» [5, с. 709]. А матеріали їхньої дискусії І. Франко опублікував у збірнику «Молода Україна» під промовистою назвою «Між своїми». Окрім служіння «святій поезії» та ідеям національного визволення, представників «Молодої України» об'єднувала також соцдемократична «релігія» та сповідувана соцдемократами віра в поступ, про що, зокрема, писав М. Драгоманов: «Думка про поступ історії наперед стала ґрунтом і підвалиною всякої громадської – політично-соціальної – праці, мирної, як і повстанської, і в цілих гуртів, як і в кожній людині осібно, вливаючи вільним робітникам коло добра громадського таку силу в душу, яку колись давала найліпшим із рабів божих віра в царство небесне за службу Богові й церкві; тільки тепер та нова думка не несла в душу тієї шкоди, яку наносила стара церковна віра» [3, с. 382].

Концепт духовної спільноти чи побратимства у громадянській ліриці обох письменників займає вагоме місце, проте його художні інтерпретації в багатьох аспектах відрізняються. Попри соціалістичний раціоналізм, в обох письменників рушієм суспільного поступу, а отже, й тим чинником, що провокує окрему особистість до суспільно-політичних змагань та гуртування, постає романтично-ідеалістичне поняття Духу. У листі до Ольги Кобилянської від 13 лютого 1902 року Леся Українка описала своє розуміння цього поняття у контексті творчості Г. Гейне: «Вірю ж я тільки в одного духа, того, що про нього співав Heine в своїй “Bergidylle”, і що йому служили всі найсвітліші духи людські. І з мене тієї віри досить. Той дух може замінити всіх духів, що грають на столиках, бо той дух грає просто на серцях людських, і що може, те творить просто без містифікацій, і створив він найкращі діла людської штуки через своїх обранців» [5, с. 600]. «Святий дух» романтиків постає консолідуючою силою для людської спільноти, яку в вірші «Свята ніч» Леся Українка змодельовала як образ малої громадки обраних аристократів духу, осяяних зоряними німбами:

«Нам не раз крізь волосся світила зоря,
мов орицвіт у темному листі,
наче ми, перепливши небесні моря,
заквітчалися в краплі сріблесті.
І немов над святими, зірки золоті
у корону сплітались огнисту.

Отже, й справді, здається, були ми святі
в тую зоряну ніч урочисту» [6, т.1, с. 199].

Своїми осяйними ідеалами лірична героїня Лесі Українки вважає соціалістичні цінності:

«Коли я погляд свій на небо зводжу, –
Нових зірок на йому не шукаю,
Я там братерство, рівність, волю гожу
Крізь чорні хмари вгледіти бажаю» [6, т. 1, с. 59].

«Братерство, рівність, воля» – одне з провідних гасел масонів, яке взяли на свої прапори учасники Великої французької буржуазної революції, а згодом підхопили теоретики соціалізму. Масонське походження гасла, окрім асоціації з соціалізмом, вибудовує алюзійне поле за текстом вірша Лесі Українки – нагадуючи українському читачеві драматичну історію елітних таємних товариств (від масонських лож до Кирило-Мефодіївського товариства) в Україні XIX століття, до яких були причетні родичі, приятелі і друзі родини Косачів-Драгоманових.

В І. Франка образ Духу потрактовано більш демократично:

«Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздасться,
Щезнуть сльози, сум, нещастя,
Сила родиться й завзяття
Не ридать, а добувати
Хоч сиnam, як не собі,
Кращу долю в боротьбі» [7, т. 1, с. 22].

Якщо в ліриці Лесі Українки Дух сходить на обраних, то в інтерпретації І. Франка його плоди є загальнодоступними. Уже в цій розбіжності прочитують невідповідності в баченні духовної спільноти обома авторами. І. Франко схильний нікому не відмовляти в духовному розвитку, у його розумінні «Не люди наші вороги»:

«Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами
Мов Лаокоон серед змій,
Так люд увесь в тих путах в'ється...
Ох, і коли ж той скрут страшний
На тілі велетня порветься?» [7, т. 1, с. 58].

Відповідно, духовний аристократизм – це не містичне покликання, а результат вільного розвитку особистості. Як переконаний раціоналіст поет вірить у силу людського розуму, а в просвіті народу вбачав рецепт пробудження до боротьби та суспільного прогресу:

«Ти, розуме, бистроуме,
 Порви пута віковії,
 Що скували думку людську!
 Двигни з пільми люд робучий,
 Двигни з пільми – та до мене!
 Розхитай в нім ясні думи,
 Розрости бажання волі,
 Виплекай братерську згоду,
 Поєднай велику силу,
 Щоби разом, дружно стала,
 Щастя, волі добувала!» [7, т. 1, с. 33];
 «З світочем науки
 Проти брехні й тьми –
 Гей, робучі руки,
 Світлії уми!» [7, т. 1, с. 55].

Спільною позицією в обох письменників є морально-етичні чесноти людей, належних до духовної спільноти – альтруїзм, імператив самозречення і самопосягати. У вірші «О, знаю я, багато ще промчить» лірична героїня Лесі Українки виражає готовність до ймовірних жертв і мук:

«Я знаю се і жду страшних ночей,
 І жду, що серед них вогонь той загориться,
 Де жевріє залізо для мечей,
 Гартується ясна і тверда криця.
 Коли я крицею зроблюсь на тім вогні,
 Скажіть тоді: нова людина народилась;
 А як зломлюсь, не плачте по мені!
 Пожалуйте, чому раніше не зломилась!» [6, т. 1, с. 138–139].

У вірші «Коли втомлюся я життям щоденним» змодельовано картину майбутнього благополуччя людства й розказано, що соціальні здобутки майбуття зумовлені діяльністю певного обраного гурту людей із іскрою любові братньої в серцях:

«Загинув би напевно люд нещасний,
 Якби погасла та маленька іскра
 Любові братньої, що поміж людьми
 У деяких серцях горіла тихо.
 Та іскра тиха тліла, не вгасала,
 І розгорілася багаттям ясним,
 І освітила темную темноту, –
 На нашім світі влада світла стала!..» [6, т. 1, с. 58].

Характерний український серцецентризм відбився також і на поетичному мисленні І. Франка. Наприклад, у вірші «Всюди нівечиться правда» прихистком Духу постає

«Твердіша від сталі твердої,
 Сто раз тривкіша, ніж мур, –

Щирих, м'яких сердець твердиня
Супроти громів і бур» [7, т. 1, с. 56].

Моральні якості духовних побратимів пов'язуються із концептом серця також у циклі «Веснянки» зі збірки «З вершин і низин»:

«Гей, брати! В кого серце чистеє,
Руки сильнії, думка чесная, –
Прокидайтеся!
Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольнії,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастя й волю всіх!» [7, т. 1, с. 27].

Поет моделює ідеальний образ «цілого чоловіка» – людини небайдужої, здатної до участі в соціальних перетвореннях:

«Лиш хто любить, терпить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить, а добро веселить, –
Той цілий чоловік» [7, т. 1, с. 29].

Моделювання нового типу особистості – сміливої, активно-діяльної й героїчної в межах «цього світу», але й просвітленої ідеалами, які забезпечили б щасливе життя якщо не їй, то прийдешнім поколінням, обоє митців вважали своїм покликанням. Отже, ліричний герой І. Франка переконаний, що «лиш боротись – значить жить»:

«Люди, люди! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кров'ю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись значить жить...
Vivere memento!» [7, т. 1, с. 36].

І до такого життя кличе інших:

«В правди і волі світ
Ходімо разом!
З гнетом і тьмою,
З розбратанням братів
Сміло до бою
До кінця наших днів,
За серця й совісті
Ясним показом
В збройній готовості
Ходімо разом!» [7, т. 1, с. 89].

Здатність до альтруїстичного служіння задля суспільного добра в деяких віршах поета абсолютизується, постає як єдино цінний і можливий спосіб соціального буття. Ліричний герой вірша «Не покидай мене, пекучий болю» прагне завжди пам'ятати про злигодні інших людей:

«Схибнув я з стежки! Ночами і днями
Шепчи над вухом: “Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками
Без бажань власних, без вдоволень власних!”» [7, т. 1, с. 49].

У віршах «Не довго жив я в світі ще» та «І знов рефлексії!..» мука, біль, самозре-чена праця задля суспільних ідеалів постають найбільшою цінністю:

(«Та над усе ціню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі прийняв я в сім життю
За правду, за добро, за волю» [7, т. 1, с. 59];
«Суспільна праця довга, утяжлива,
зате ж плідна, та головно – вона
одна лиш може заповнить без дива
життя людини, бо вона одна
всіх сил, всіх дум, чуття, стремлінь людини
жадає, їх вичерпує до дна.
Вона одна бере нам все щоднини
і все дає, бо в'яже нас тісніш
з людьми, як діти спільної родини» [7, т. 3, с. 14–16]).

У вірші «Декадент» він визначив себе як «син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох
Мій поклик – праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог» [7, т. 2, с. 186].

Як і кирило-мефодіївці, як і М. Драгоманов із тезою про чисті засоби для чистих справ, І. Франко наголосив чистоту сповідуваних його ліричним героєм засобів боротьби у вірші «На суді»:

«А ще скажіте, як сей лад
Перевернути хочем ми?
Не зброєю, не силою
Огню, заліза і війни,
А правдою і працею,
Й наукою. А як війна
Кривава пондобиться –
Не наша буде в тім вина» [7, т. 1, с. 53].

Пам'ятає про «чисті засоби» і лірична героїня Лесі Українки, дозволяючи собі революційний радикалізм тільки у «Хвилину розпачу»:

«О горе нам усім! Хай гине честь, сумління,
Аби упала ця тюремна стіна!

Нехай вона впаде, і зрушене каміння
Покриє нас і наші імена!» [7, т. 1, с. 169].

Проте ця поодинокість «крайності» знімається у вірші «Ангел помсти», візійний образ якого переконує, що збройні засоби легше помислити і реалізувати на рівні слів, але не в реальному житті.

І Леся Українка, і І. Франко демонструють у своїх віршах усвідомлення тієї проблеми, про яку писав М. Драгоманов: «Бедствия состоят в том, что на Украине образовательные классы отделены национальностью от так называемого простонародья и что таким образом последнее лишено их естественной помощи, даже и тогда, когда они, если не в целом своем составе, то хоть в лучших своих частях, желали бы оказать ее простонародью. Страна таким образом отделена от своего мозга, в противность тому, что существует в других странах с однопациональным составом населения, где поэтому происходит ничем не стесняемый эндозмоз и экзозмоз между верхними и низшими слоями населения, невозможный теперь на Украине» [2, с. 447]. Гостру потребу об'єднання інтелігенції з народом обоє авторів світоглядно й образно реалізували по-різному. В інтерпретації Лесі Українки формування сакралізованої національної спільноти мусить відбуватися покроково. Суспільно-політичні та творчі інтенції письменниці були спрямовані передовсім на формування елітної духовної спільноти – гурту духовно просвітлених чи обраних згори подвижників і апостолів, представники якої змогли б далі вести в суспільстві активну просвітницьку роботу з метою розкриття ширшим колам людей необхідності національно- та суспільно-політичних визвольних змагань. Отже, звільнення кожного в юрбі постає наслідком просвітницької роботи громадки духовних обранців – «лицарів Святого Духа». Тому на першому місці у художньому дискурсі Лесі Українки було дбання про еліту, що вона сама виразно сформулювала у статті «Не так ті вороги, як добрії люди»: «Коли в Галичині головніший ґрунт для радикальної роботи – селяни, то у нас, на Україні, перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації її “мозок”, – аби не було так, що є над чим робити, та нема кому...» [6, т. 8, с. 22]. Але при тім турбота про еліту і про літературу для еліти в інтерпретації Лесі Українки були дуже далекі від модерністських гасел про елітарність мистецтва чи так зване чисте служіння красі. Літературна творчість здавалася їй немислимою без уваги до людини. Тому вона надзвичайно гостро й емоційно реагувала на дегуманізаційні тенденції у сучасній їй літературі та літературній моді. Суть мистецтва письменниці утверджувала як любов і співчуття до людської істоти, до кожного «сина людського», а не як формування закритої «касти митців», байдужих до людського горя і ласих до гонорарів. У статті про нову польську літературу Леся Українка пристрасно розбивала максимум С. Пшибишевського про «мистецтво для мистецтва», котре видається їй чимсь подібним до релігійного вчення, яке проте не дає вірянину надії на спасіння: «Да если бы даже их искусство действительно заслуживало этого названия (хотя бы только в виде “отрывка искусства”), то, раз для его понимания необходима роскошная обстановка, не лучше ли подождать с пропагандой его до того времени, “когда в жизни не будет голых калек, оборванных ребятишек и швеек с красными веками”?» – артист, видящий все это и работающий только для виновников всей этой

нужды, должен обладать каменным сердцем» [6, т. 8, с. 122]. Ця характеристика нагадує рядки із поеми «Давня казка» –

«Не поет, хто забуває
Про тяжкі народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті одіть кайдани» [6, т. 2, с. 74].

Послідовно дистанціюється від естетства й ідеалізму також І. Франко. Ідеалісти в однойменному вірші поета уподібнюються до червів під струхлявілим пнем: «І сниться їм, бідним, у птьмі кромішній:

«Десь сонце горить у всім чарі весни,
А в сонця промінню, у радості вічній
Гуляють і золотом сяють вони. <...>
Втім, люди той пень відвалили й поперли,
І дійсне сонце вказалось з-за мгли:
На сонце те глипнули черви й померли
І мручи, убійчеє світло кляли» [7, т. 1, с. 55–56].

У вірші «О. О.» продемонстровано безсилля естетичних суддів:

«Хухають вони і шепчуть
Естетичні формули,
Крають, лагають і ліплять
Світ будущий із бібули.
А життя йде своїм ходом.
Хвиля мислі, хвиля духа
Розливаєсь, їх ридання,
ані формул їх не слуха» [7, т. 1, с. 97].

Але попри світоглядний гуманізм і демократизм лірична героїня Лесі Українки займає найчастіше романтичну позицію протистояння із простолюдом. Покликана згори духовна аристократка, вона зчаста діє, жертвує собою і терпить муки самотійно й відокремлено від простих людей. У вірші «Сон» богиня фантазії пророкує ліричній героїні високу місію:

«Ти орган порушить можеш
Не дужою, та смілою рукою,
Всесвітнє зло тим гуком переможеш,
Здобудеш для землі і щастя, і спокою.
Та знай: твоє життя так миттю згасне,
Як блискавка, що перед громом свіне:
Не для тебе те світло правди ясне,
Що світ осяє, ні! Життя твоє загине» [6, т. 1, с. 76].

У сюжетних віршах «Поет під час облоги» і «Грішниця» постають романтичні візії самотнього поета-співця та революціонера-підричника у білій війні, у війні ідеологічній, світоглядній, з алюзією на конфлікт із християнством. У циклі «Невільничі пісні» досить яскраво читається місія інтелігента у вірші «Північні думи»:

«Ти блискавицею мусиш світити у тьмі,
Поки зорею рожевою край твій освітиться темний,
Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярмі» [6, т. 1, с. 126].

У вірші «Слово, чому ти не твердая криця» лірична героїня гартує зброю для гурту месників:

«Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброє моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!» [6, т. 1, с. 144].

Інколи зринає мотив «будительської» місії поета, як у віршах «Порвалася нескінчена розмова» чи «Чого то часами, як сяду за діло»

«Нехай же дзвонять голосно кайдани,
Не буду заглушать. Коли б могли
Вони збудить луну і розтроюдять рани
В серцях людей, що мохом поросли;
Коли б кайданів брязкіт міг ударить
Перуном в тії заспані серця,
Спокійні чола соромом захмарить
І нагадать усім, що зброя жде борця» [6, т. 1, с. 172],
«Все ж, може, ся пісня якую людину
Розважить успіє хоч би на хвилину,
І щиро промовленим словом моїм
Збуджу огонь я у серці чиїм» [6, т. 1, с. 223].

Людська спільнота в ліриці Лесі Українки частіше постає не сакралізованою групою духовних обранців, а натовпом рабів – єгиптян, слов'ян, євреїв, сплячих народів, котрі не вірять своїм пророкам, як у віршах «У пустині»:

«Сказав господь:
«Мені належить помста!
Той, хто не вірить у дива господні,
Не вартий бачить їх. Поки не згине
Останній з вас, отруєних зневір'ям,
Не ввійде мій народ в обітовану землю!» [6, т. 1, с. 173];

«Напис в руїні»

«Іде той люд, мов хвилі в океані,
Без ліку, без числа на бойовисько
І стелиться піл ноги коням царським» [6, т. 1, с. 311];

«Упоєні на бенкетах кривавих»

«Упоєні на бенкетах кривавих
Невільники народи спали довго
у спільній віковій своїй темниці,
і снились їм гнітки та дикі сни» [6, т. 1, с. 324].

Леся Українка схильна потрактовувати людську спільноту аристократично – з позиції лідера, духовного ватажка – з відповідним комплексом самотності, відчуження

від натовпу, романтичним протистоянням йому. Тому служіння своєму народу постає в її ліриці то лицарським обов'язком, як у вірші «Граф фон Айнзідель»:

«Лицарські повинності – гірше ярма,
 Ти скинуть їх прагнеш тепер? Та дарма!
 У кров переходить лицарство!» [6, т. 1, с. 329],

то духовною місією пророка, як у вірші «Пророк»:

«Ставай, вартовий, без вагання на чаги!
 Хоч люди замлілі у сій стороні,
 На голос твій будуть мовчати,
 Та слава про них загримить до зірок,
 Що є з їх народу пророк» [6, т. 1, с. 343].

Часто ліричний герой постає романтично самотнім і відчуженим від юрби, як у вірші «Мрії»:

«І не раз мені здається,
 Що сиджу я у полоні
 І закута у кайдани
 Невидимою рукою.
 Що в руці у мене зброя
 Неполамана зосталась,
 Та порушити рукою
 Не дають мені кайдани.
 Глухо так навколо, тихо,
 Не шумить гарячка в жилах,
 Не вчувається здалека
 Дикий гомін бойовиська.
 Так і хочеться гукнути,
 Наче лицар мрій дитячих:
 «Хто живий? Зійди на вежу,
 Подивися наоколо!» [6, т. 1, с. 161].

А в хвилини сумнівів лірична героїня Лесі Українки рятується стоїчною вірою:

«Вірю я в правду свого ідеалу,
 і коли б я тую віру зламала,
 віра б зламалась у власне життя,
 в вічність розвитку і в світу буття» [6, т. 1, с. 326].

Ліричний герой І. Франка натомість демонструє підкреслений демократизм і прагне діяти гуртом, лише в пізній творчості з'являються мотиви будіння сонного натовпу та невизнаного пророка. На відміну від ліричної героїні Лесі Українки, котрій здається, що її слово-зброя краще послужить іншим воякам, аніж їй самій, ліричний герой громадянської лірики І. Франка схильний бачити себе не відособлено й романтично усамітненим духовним лідером, а серед інших робітників чи бійців. У поетичному триптиху «Беркут» він повідомляє:

«Нас є стрільців стосот;
І все, що звесь беркут, полоще кров'ю рот,
вивищує над мир, тривогу й пострах сіє –
Те кулі не уйде, як слухний час наспіє» [7, т. 1, с. 63].

У вірші «Човен» він бачив себе поміж інших човнів:

«Не один втонув тут човен, та не кожний же втонув,
Хоч би й дев'ять не вернуло, то десятий повернув
І дійшов же до пристані. Та ніде той не дійде,
Хто не має цілі. Човен, як пливеш, то знай же де! <...>
А хто знає, може, в бурю іменно спасешся ти?
Може, іменно тобі ся вдасть до цілі доплисти!» [7, т. 1, с. 65–66].

У вірші «Каменярі» він бачив себе поміж вільних каменярів:

«І я, прикрований ланцом залізним стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я <...>
Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай ми прокляті і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках» [7, т. 1, с. 66–68].

Гурт човнів змальовує поет у вірші «Конкістадори»:

«По бурхливім океані
Серед пінявих валів
Наша флота суне, б'ється
До незвісних берегів» [7, т. 3, с. 104].

Він схильний бачити брата у найменшому ближньому:

«Щоб брата і в найменшому пізнали,
За те якраз до бою ви пішли,
На поклик проти брехні стали...
Борітеся! Терпіть! По всій землі
Рівняйте стежку правді! Де застали
Лиш гложжя, терни, там по вас нехай
Зазеленіє жито, наче гай!» [7, т. 1, с. 58] –

а свої почуття, муки й прагнення схильний розглядати як спільні для всіх:

«Моя бо й народна неволя – то мати
Тих скорбних дум» [7, т. 1, с. 40],
«А ще тяжче бачити всю муку,
Знати добре джерело її,
Але не могли подати руку
Тому брату, що так стогне в тьмі.
А ще тяжче гаряче бажати
Волі, правди, братньої любови,

Шарпатись у путах, гризти крати,
А на волю вийти не могли» [7, т. 1, с. 42].

Тому закономірно, що рушійною силою прогресу в ліриці І. Франка постає народ, свідомий необхідності боротьби за зміну ладу, як у вірші «Наймит»:

«Недаром ти в біді, пригноблений врагами,
Про силу духа все співав,
Недаром ти казок чарівними устами
Його побіду величав.
Він побідить, порве шкарлющі пересуду –
І вольний, власний лан
Ти знов оратимеш – властивець свого труду
І в власнім краю сам свій пан! [7, т. 1, с. 62], –

а його ліричний герой вірша пророкує щасливі наслідки всенародного повстання:

«Зближаєсь час, коли подібно нам,
По довговічних боях, муках люди
Прокинуться, гнилий розмечуть трам,
Що їх давив, і широко грудь до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати,
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти,
І зависті, і людовладства, й горя» [7, т. 1, с. 84–85].

Лірична героїня Лесі Українки значно рідше налаштована так безоглядно демократично. Така позиція читається в кількох ранніх віршах, як, наприклад, «Мій шлях»

«Самій недовго збитися з путі,
Та трудно з неї збитись у гурті» [7, т. 1, с. 59].

В гурті їй легше співаються вільні пісні, і «не такі вже гіркі сльози – спільні». У вірші «Досвітні огні» людська спільнота постає в образі «людей робочих», котрі у досвітню пору запалюють «досвітні огні, переможні, урочі» – тобто беруться готувати духовний ґрунт для майбутніх соціальних перетворень. У циклі «Сльози-перли» в останній поезії лунає колективний плач як звага і перший крок до спільної боротьби. Усвідомленням цієї місії зумовлене гостре звернення «До товаришів» – «робітників незнаних, молодих». У вірші «Товаришці на спомин» запропоновано самохарактеристику, у якій лірична героїня ідентифікує себе із національною спільнотою:

«Так, ми раби, немає гірших в світі!
Феллахи, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас!
Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі» [7, т. 1, с. 130–131].

Леся Українка проектує образ духовної спільноти у ряд різних історико-культурних

контекстів. Прообраз романтичного героя, обранця Духу поетеса вбачає в образі титана Прометея. Від Прометея вона виводить родовід усіх борців за звільнення. У вірші «Fiat pox!» моделюється міфологічна картина протистояння первинного хаосу й тьми зі світлом, а гурт людей, котрі прагнуть посприяти перемозі сил світла подано як нащадків Прометея. У давньоєврейській історії поетеса зацікавив образ взаємин пророка і народу. В літературі середньовіччя для таких проєкцій надається протистояння юрби і просвітленого вірою героя – лицаря чи одержимої духом жінки, котрі вірою своєю емоційно «заражають»-консоліднують юрбу («Віче», «Мрії», «Якби вся кров уплинула отак...»). Натяк на причетність до української духовно-лицарської спільноти читається вже в останньому вірші поетичного циклу «Сім струн» SI (Settina), у якому патріотична вказівка на простір поширення пісень – «рідна кохана моя сторуна», і сподівання, що струни ці лунатимуть не на самоті, а на них озветься «кобза» – символічний інструмент українських народних співців і Т. Шевченка – вказують на прагнення діяти в гурті, гармонійно долучитися до сильного соціального руху. А в вірші «На роковини Шевченка» аналогічну консолідуючу роль виконує Слово Т. Шевченка. У вірші «Slavus-sclavus» таємна статуя слов'янщини – алюзійно вказує на ідеї та духовні змагання кирило-мефодіївців. Згуртована і саможертвна людська спільнота постає у вірші «Епілог», нагадуючи про національно-визвольну війну в Італії. Закономірно, що серед віршів знайшла відгук актуальна для зламу століть суспільно-політична боротьба («За правду, браття, єднаймося щиро», «Пісні про волю», «Чого марсельську пісню чути?», «Нагаєчка, нагаєчка!»). Відповідно, І. Франко зробив аналогічні проєкції в стародавню історію євреїв («Мойсей»), в епоху княжої Русі («На старі теми», «Із днів моєї молодості»), у визвольну боротьбу в Іспанії («Конкістадори») та ін.

Отже, художня інтерпретація концепту духовної спільноти в ліриці Лесі Українки та І. Франка відрізняються. Попри гуманістичні й демократичні прагнення, духовна спільнота Лесі Українки – це гурт обраних шляхетних «лицарів святого духу», духовних аристократів, лідерів, яким відкрилася ця необхідність – живучи в реальному світі неволі, всі свої сили і працю покладати на втілення в життя своїх ідеалів, не жити розслаблено і спокійно, а кожен день свого життя покладати на жертвник щасливого майбуття людства. Коли мова заходить про «працю» і «боротьбу», до яких кликала поетеса – то вони далекі від реальних революцій, кровопролиття і розуміння поняття «робітник» як селянина чи робітника. Ішлося про культурно-освітню працю і боротьбу за Людину майбутнього, за її духовний ріст, її моральне і соціально-політичне звільнення. Натомість ліричний герой І. Франка схильний до ідентифікації себе з пролетарською і робітничо-селянською спільнотою, не виявляючи претензій на лідерство чи будь-який, хоч би й духовний, аристократизм. Такі відмінні інтерпретації за спільної ідеологічної платформи й світоглядної близькості видаються наслідками різних психологічних установок авторів. Леся Українка демонструє позицію інтроверта із прагненням насамперед гартувати себе і стати крицею на власному духовному вогні, мало довіряючи глухонімому й сліпому натовпу, а І. Франко займає гіпертрофовану екстравертну позицію щодо простолюду, не беручи до уваги той чинник, що внутрішнє духовне покликання вже від початку виводить

його з-поміж простих робітників чи «мужиків» і творить із нього духовного лідера з відповідними до цього наслідками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 352 с.
2. Драгоманов М. П. Что такое украинофильство? / М. П. Драгоманов Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 430–456.
3. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм / М. П. Драгоманов Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 327–430.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с.
5. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 928 с.
6. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1975.
7. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2012

Прийнята до друку 24.11.2012

CONCEPT OF SPIRITUAL COMMUNITY IN IVAN FRANKO'S AND LESYA UKRAINKA'S LYRICS

Halyna LEVCHENKO

*Ivan Franko State University of Zhytomyr,
Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine, 10008*

The article shows the changing of authors' artistic interpretations of the New Romantic concept of spiritual community in Lesya Ukrainka's and I. Franko's lyrics. Processes of interaction, integration and remoteness of the main character and the crowd and their cultural-historical implication are studied.

Key words: spiritual community, Romanticism, Socialism, national renaissance, sacrificing, self-initiating.

КОНЦЕПТ ДУХОВНОГО СООБЩЕСТВА В ЛИРИКЕ ИВАНА ФРАНКО И ЛЕСИ УКРАИНКИ

Галина ЛЕВЧЕНКО

*Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинской литературы и компоративистики,
ул. Большая Бердичевская, 40, Житомир, Украина, 10008*

В статье прослежено движение авторских художественных интерпретаций концепта духовного сообщества в лирических произведениях Леси Украинки и Ивана Франко. Рассматриваются процессы взаимодействия, интеграции и дистанцирования лирического героя и толпы и их культурно-исторические подтексты.

Ключевые слова: духовное сообщество, романтизм, социализм, национальное возрождение, жертвенность, самопосвящение.